

INTELLEKTIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARDA GEOMETRIK TUSHUNCHALARNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

Shadiyeva Navbahor Xabibullayevna

Jizzax davlat pedagogika universiteti,

Maxsus pedagogika kafedrası o'qituvchisi

shadiyevanavbahor@gmail.com

ORCID 0009-0007-4740-3092R

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19662806>

Annotatsiya: Ushbu maqolada, intellektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirish jarayonining psixologik-pedagogik jihatlari tahlil qilinadi. Idrok qilishning sekinligi, qismlar o'rtasidagi bog'lanishlarni tushunmaslik, va idrokning torligi kabi xususiyatlar bu o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirishda katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Maqolada, idrok qilishning parchaligi, tasavvurlarni qayta ishlab chiqarishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar, va konkret-amaliy fikrlashning abstrakt fikrlashdan ustunligi kabi fikrlar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Nogironligi bo'lgan bolalar, ijtimoiy moslashuv, maxsus ta'lim, integratsiya, geometrik tushunchalar, aqliy rivojlanish nuqsonlari, ta'lim innovatsiyalari, korreksion ta'lim.

Aqliy rivojlanishda muammolari bo'lgan bolalarda idrok qilish bir qator xususiyatlar bilan ajralib turadi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlar natijalarini inobatga olgan holda, maxsus maktab intellektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirish jarayonini tashkil etishning asosiy xususiyatlarini aniqlash mumkin. Buni psixologlarning tadqiqotlari ko'rsatadi (V.G.Petrova, J.I.Shif). Idrok qilishning sekinligi qayd etiladi: biror narsa (haqiqat uchastkasi) to'g'risida kam yoki ko'proq to'g'ri tasavvur faqat unga uzoq vaqt e'tiborni qaratish orqali paydo bo'ladi. Idrok qilishning sekinligi aqliy rivojlanishning yetarli emasligi tufayli yanada og'irlashadi, chunki intellektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirish asosiy narsani ajratib olishda qiynalar, qismlar o'rtasidagi ichki bog'lanishlarni tushunmaydilar. Shu munosabat bilan idrok qilish yetarli darajada farqlash imkoniyatiga ega emasligi bilan xususiyatlanadi: narsani ko'rib chiqqanda, intellektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirish uni umumiy jihatdan, global ko'rishadi, xos xususiyatlarni sezmaydilar; avvalambor katta va yaqin joylashgan obyektlarga e'tibor berishadi; ranglarning ko'lkalarini kuchsiz farqlaydilar. Yuqori sinflarda obyektlarni farqlash ancha to'g'ri bo'ladi, lekin obyektning tuzilishi va uning qismlari hali ham yetarli darajada aniq idrok qilinmaydi.

Intellektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirishda idrok qilish hajmining torligi qayd etiladi: idrok qilish maydonining juda kichik uchastkasi aniq idrok qilinadi, unda esa juda oz miqdordagi obyektlar ko'rinadi; faqat avvalgi idrok tajribasida bo'lgan yoki boshqa obyektlar orasida yorqin ajralib turadigan narsalargina tez idrok qilinadi, qolganlari esa soyada qoladi yoki noaniq idrok qilinadi. Idrok qilishning parchaligi xususiyatiga ega: intellektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirish idrok obyektlari o'rtasidagi bog'lanishlarni to'liq o'rnatmaydilar, faqat eng sodda bog'lanishlar ko'zga tashlanadi; obyektlarning fazoda turlicha joylashganligi (oldingi planda, yuqorida, pastda, yonda, chuqurda) o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlash alohida qiyinchilik tug'diradi. Intellektida nuqsoni

bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirishda idrok qilish kam samaralidir. Intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirish obyektlarni qidirishga, o'rganishga intilmaydilar, mustaqil ravishda ko'rib chiqishni, diqqat bilan qarashni bilmaydilar, ularning idrok qilishini boshqarish, doimiy rag'batlantirish va stimullashtirish talab qilinadi.

Intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirishda idrok obrazlarini – tasavvurlarni qayta ishlab chiqarishda qiyinchiliklar kuzatiladi. Intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirishning tasavvurlari kambag'allik va o'xshashtirish xususiyati bilan ajralib turadi. Obyektlarning o'ziga xos xususiyatlari ularning tasavvurlarida mustahkam saqlanmaydi; obyektlar o'rtasidagi murakkab munosabatlar soddalashib, tenglik munosabatiga yaqinlashadi, shu sababli real dunyo obyektlarining haqiqiy munosabatlari intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirishning psixikasida keskin soddalashtirilgan shaklda aks etadi. O'quv jarayonida intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirishning tasavvurlari takomillashib boradi. Yuqori sinf intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirishda obrazlarning o'xshashishi va o'zaro o'xshashishi sekinroq va kamroq keskin roy beradi.

V.G.Petrova, B.I.Pinskiy, I.M.Solovev, N.M.Stadnenko, J.I.Shif va boshqalarning ishlarida intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirishning fikrlash rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari qayd etilgan. Ushbu toifa intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirishda konkret-amaliy fikrlash abstrakt fikrlashdan ustun turadi, lekin ularning konkret fikrlashi ham nomukammal bo'lib, abstraksiyalar rivojlanishi uchun ishonchli asos bo'la olmaydi; reproduktiv fikrlash produktiv fikrlashdan ustun turadi; fikrlash jarayonlarining qattiqqo'llik, yetarli faollikning yo'qligi, ularning stereotipligi va parchaligi qayd etiladi. Bularning barchasi tahlil va sintez, taqqoslash, klassifikatsiya, umumlashtirish va abstraksiyalash operatsiyalarida yorqin namoyon bo'ladi.

Maxsus tashkil etilgan o'qitish ta'sirida intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirishda tahlil-sintez faoliyati takomillashadi. Intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirish obyektini yetarli darajada batafsil va muayyan tartibda tavsiflash ko'nikmasiga ega bo'ladilar, avvalambor unga eng muhim bo'lgan narsadan boshlaydilar. Tahlilda o'z tajribasidan foydalanish qobiliyati paydo bo'ladi. Tahlil to'liqroq va ma'noliroq bo'lib, obyektlar va hodisalarning muhim tomonlarini ajratib ko'rsatish bilan xususiyatlanadi, sintez sifati yaxshilanadi. O'quv jarayoniga amaliy harakatlarni kiritish ushbu operatsiyalarning yanada takomillashuviga yordam beradi (N.M.Stadnenko).

Tahlilning nomukammalligi taqqoslash jarayonida ham namoyon bo'ladi. Obyektlarni taqqoslaganda, intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirish farqlarni aniqlashga moyil bo'ladilar, lekin o'xshashliklarni ushlay olmaydilar. Taqqoslashda intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirish ko'pincha tasodifiy tashqi belgilarga tayanadilar, muhim belgilarni ajratib ko'rsatmaydilar. Obyektlar va hodisalarda asosiy narsani ajratib ko'rsata olmaslik sababli, ular taqqoslashni ahamiyatsiz belgilar bo'yicha olib boradilar, ko'pincha – muqobil bo'lmagan belgilar bo'yicha. O'xshash obyektlarda farqlarni va farqli obyektlarda umumiyliklarni aniqlashda qiynalar. Ko'pincha ikki obyektini taqqoslashni boshlaganda, intellectida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirish ulardan birini tahlil qilishga "sirg'alib ketadilar".

Intellektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirish ko'pincha taqqoslanayotgan obyektlardagi o'xshashlikni tenglik deb qabul qiladilar, unda mavjud bo'lgan farqlarni ko'rmaydilar. Ular turli xil obyektlardagi farqlarni faqat ularda ochiq-oydin o'xshashlik bo'lmaganda, tashqi tuzilishda yoki foydalanishda umumiylik yo'q bo'lganda kuzatadilar. Bir turdagi obyektlarni taqqoslashda, lekin ochiq ko'rinadigan farqlar (rang, kattalik, shakl bo'yicha) mavjud bo'lganda, muqobil tahlil ularga qulayroqdir.

To'g'ri tashkil etilgan o'quv jarayonida yuqori sinflarga kelib, intellektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda geometrik tushunchalarni shakllantirish taqqoslash operatsiyasini egallashda oldinga siljiydilar. Obyektlarning tegishli belgilarini ular o'xshash yoki o'xshamasligidan qat'i nazar taqqoslash qobiliyati shakllanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Vigotskiy, L.S. (1960). *Psixologiya razvitiya cheloveka*. Moskva: Izdatel'stvo Akademii Pedagogicheskikh Nauk RSFSR.
2. Leontev, A.N. (1978). *Deyatel'nost', soznanie, lichnost'*. Moskva: Pedagogika.
3. Gleyzer, G.D. (1982). *Psixologiya ucheniya i razvitiya intellektual'nykh sposobnostey u detey*. Moskva: Nauka.
4. Akramova, X. (2020). Methods of developing general work skills in mentally retarded students through information programs. Архив Научных Публикаций JSPI, 7(1). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/697
5. Akramova, X. (2020). Замонавий мультимедиа воситаларидан фойдаланиш - муваффакият гарови . Архив Научных Публикаций JSPI, 1(12), 1-5.извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3162
6. Akramova, X. (2020). Мактабгача ёшдаги болалар билан олиб бориладиган ижтимоий педагогик фаолият технологияси. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(16), 1-5. извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/3994
7. Mamedova K, Shoumarov "Aqliy zaif bolalar psixologiyasi". Toshkent 1994. 30-39 betlar
8. [X.Muzaffarova](#) -Ta'lim-tarbiya jarayonida innovatsion usullardan foydalanishda o'qituvchining mahorati. Scienceweb academic papers collection, 2021
9. Dadaxo'jayeva N.X. Intellektida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarni ko'p xonali sonlar ustida arifmetik amallarga o'rgatish metodikasi. Ped. fanl. nom. diss... - T.: 1995.